

Свети Атанасије Велики и Александријски сабор 362. године

1. Свети Атанасије Велики, архиепископ Александријски (328—373. г.), јесте, као што је познато, један је од највећих Отаца Цркве Христове, „стуб Цркве” и „отац Православља”, како га је назвало целокупно хришћанско предање, свакако због његових надчовечанских борби и подвига за очување Правословне вере против јереси Аријанске. Његове заслуге за истиниту и праву веру — Православље, и уопште за Католичанску Цркву Божју, тако су велике и значајне да се са њим вероватно не може поредити ниједан други Отац Цркве. Те његове заслуге показују се на свим пољима живота и рада хришћанског: црквеном, богословском, духовном, канонском, подвижничком, моралном. То је несумњиво, но ми сада не мислимо о свему томе опширније да говоримо. Од свих његових великих и неупоредивих заслуга и подвига ми бисмо се овде зауставили само на једном, на оном на који историчари нису увек обраћали довољно пажње, а који се подвиг нама чини итекако важан ако не и најважнији у животу и раду овог „оца Отаца” и „тринаестог Апостола” Цркве Божје на земљи. Реч је о оном знаменитом Сабору, који је Св. Атанасије одржао по повратку из свог трећег изгнанства — 362. године у Александрији.

Још је Свети Григорије Богослов у својој *Беседи о Великом Атанасију*¹ исказао мисао да највеће од свих дела и подвига Атанасија Великог јесте оно што је он урадио на свом Сабору у Александрији 362. године. Подвиг и дело што је тада учинило ово „најсветије око васељење” — папа и патријарх Александријски, Св. Григорије сматра за веће од свих његових подвига аскетских, и од свих његових страдања и прогонстава, и од његових богословских дела и списа. У чему је, дакле, тај подвиг Атанасија Великог и о каквом се то сабору ради?

Да би одговорили на ово питање и да би показали колико је Григорије Богослов био у праву у својој оцени, а то значи да би

¹ То је 21. Беседа (или Слово) Св. Григорија Назијанзина, Р. Г. 35, 1081 — 1128.

стварно показали праву величину Св. Атанасија Александријског, и као богослова и као пастира Цркве, потребно ће бити да добро проучимо одлуке тог Александријског сабора од 362. године, и свакако црквено-историјске околности под којима су те одлуке донете. Пре анализе и коментара самог текста одлука тог Александријског сабора, који смо текст дали у српском преводу са грчког на почетку овог чланка, најпре ћемо изнети укратко цео живот и рад Св. Атанасија до 362. године и најважније догађаје из историје Цркве тога периода. Ово последње још и зато што се живот и рад Св. Атанасија и живот и историја саме Цркве Православне тога доба потпуно поклапају. На тај начин ћемо боље разумети историјско-богословски контекст овог значајног Атанасијевог сабора о коме је реч.

Ево укратко живота и рада Св. Атанасија²) и историје Цркве до 362. године.

2. Атанасије Велики је рођен у Александрији 295. године, од родитеља несумњиво хришћана (Руфин, X, 14). Васпитан је на хришћанским традицијама велике Александријске школе, која се до тада прославила својим мудрим учитељима и мучеништвом и исповедништвом својих епископа, од којих је последњи, Св. свештеномученик Петар (+311), пострадао за време Атанасијевог детињства. Атанасије је добио доста солидно опште образовање у Александрији, граду који је још увек био један од највећих културних центара тадашњег света, те према томе неоправдан је презир извесних западних историчара према његовом философском образовању. Оно што је Атанасије знао из опште философске културе свога доба није било ни мало ни површно, што, уосталом, показују и сама његова богословска дела, особито апологетски списи *Против Јелина* и *О очовечењу (оваплоћењу) Логоса*, а такође и његова три трактата *Против Аријанаца*, где се александријски бранилац Православља хвата у коштац са најсуптилнијим философским и богословским проблемима које му је наметало његово време и префињена дијалектика Аријанизма³). Али, право философско образовање Св. Атанасија

² Историјски извори за живот Св. Атанасија Великог пре свега су његова дела, особито три Апологије: *Апологија цару Констанцију* (цитираћемо скраћено: Ап. Конст.), *Апологија против Аријанаца* (Ап. Ариј.), и *Апологија о бекству* (Ап. бекст.). Затим, *Историја Аријанаца монасима* (Ист. Ариј.), *Посланица о саборима у Армину и Селевкији* (О Саборима), као и остала историјска дела његова и *Посланице* (Писма), свакако и оне *Пасхалне посланице*, које су веома важне за хронологију.

— Доста података даје Св. Григорије Богослов у својој 21. *Беседи* посвећеној Св. Атанасију, а затим и историчари који излажу историју Цркве IV века: Руфин, Сократ, Созомен, Теодорит, Филосторгије (са аријанске стране), Геласије Кесаријски, Септимије Север, *Историја акефала*, *Пасхална хроника*, и најзад дела Св. Епифанија Кипарског: *О јересима*, и Св. Иларија Пиктавијског: *De Synodis* и *Fragmenta historica*.

— Постоји и неколико мало каснијих *Житија* Св. Атанасија: Преме-тафрастовско, Фотијевско (из »Библиотеке«), Метафрастово (скупљена су од стране Боландиста, а издана су и у Р. Г. т 25). Српски превод в. у »*Житија Светих за месец Јануар*« од о. Јустина Поповића, Београд 1972., под 18. јануаром, стр. 555—574.

— Новија литература о Св. Атанасију веома је богата и разноврсна, али због недостатка простора ми је нећемо овде наводити.

³ Ср. у том смислу макар чланак Г. Флоровског: *Појам стварања код Св. Атанасија Великог*, који смо дали у преводу у овом истом броју.

уопште се не ограничава само на светско јелинистичко образовање, које, кад би било узето као самодовољно, могло би можда и бити код њега веће и шире. У том смислу треба схватити и речи Св. Григорија Богослова о образовању Атанасијевом: „Измалена је био одгајен у божанским врлинама и поукама, прошавши донекле и кроз опште („енциклопедијско“) философско образовање, да се не мисли да је сасвим неискусан у томе, нити да испадне као да не познаје оно што је желео презрети. Племенитост и достојанство његове душе нису дозвољавали да се исувише бави тим сујетним и пролазним стварима“. Уместо свега другог, Атанасије се, вели даље исти Григорије, сав дао на изучавање божанске науке Светога Писма: „Он изучи све књиге Старога Завета и све књиге Новога Завета боље него ико други сваку појединачно од тих књига. Обогати се духовним виђењем и просветљеним животом, и од обоба тога дивно исплете један златни ланац, за многе друге неисплетљив: живот му је био вођ у виђење, а виђење потврђиваше и запечаћиваше живљење“ (Бес. 21,6). Дубину образовања Св. Атанасија у Светом Писму најбоље показују његова дела, која сва извиру из Речи Божје и напајају се на непресушним изворима живе и богооткривене истине садржане у њој. Његови богословски а и обични историјски списи, па чак и писма, преизобилују наводима из Светог Писма, али свакако не зато што је такав био „манир епохе“, него зато што је за њега реч Божјег Откривења у Цркви била извор *Истине* и правог хришћанског живота, као уосталом и за толике друге Оце Цркве. Јер богословље Отаца Цркве и није друго него тумачење и раскривање Светога Писма, наравно увек праћено животом саобразним Светом Писму (о. Ј. Поповић)^{3а}).

Други важан моменат хришћанског образовања Св. Атанасија треба сматрати његов боравак у пустињи међу Тиваидским монасима у Египту, и посебно — код великог аве Тиваидског Антонија Великог, родоначелника православног монаштва. Боравак Атанасијев код монаха и код Антонија Великог је историјски посведочен (ср. Созомен II, 17,31), и о њему говори и сам Св. Атанасије („Живот Антонијев“, 71—91). Без тога, необјашњиво би било сво оно касније велико пријатељство Александријског епископа са свим Египатским монасима и они његови тако чести боравци и скривања код њих, до те мере да су они били готови за њега и живот свој положити. О томе сведоче и око стотину Египатских епископа у писму упућеном са Александријског сабора 338. г. папи Јулију, у коме Атанасија између осталог називају „једним између аскета“, тј. монахом (Ап. Ариј. 6). О дружењу Св. Атанасија са монасима кроз цео његов живот сведочи и његов долазак у Рим (приликом II изгнанства 339. г.) у пратњи два монаха, ученика Антонијевих. Том приликом је његова и њихова појава у Риму оставила дубоки утисак на хришћански

^{3а}) О томе дивно говори сам Св. Атанасије у делу *О очовечењу (оваплоћењу) Логоса*, 57: »За изучавање Светога Писма и за истинско знање потребан је добар живот, чиста душа и врлина по Христу, да би тако ум, идући кроз ту врлину, могао достићи и схватити оно чега је жељан, и научити о Богу Логосу онолико колико је доступно људској природи. Јер без чистог ума и без подражавања живота Светих, нико не може схватити речи Светих«.

Запад, као уосталом и нешто ранији боравак Атанасијев у Галијском граду Тревиру (данас немачки Trier, француски Trèves).⁴) На крају, везе Атанасијеве са Св. Антонијем Великим потврђују се и интервенцијама великог Аве Тиваидског које је овај предузимао у одбрану Св. Атанасија, пишући и самим императорима, и чак силазећи из пустиње у Александрију да против Аријанаца подржи Атанасија и Православље (Созомен II, 31). Умирући пак, свети Тиваидски стогодишњак оставио је епископу Атанасију своју мантију, као некад Св. пророк Илија свој плашт Јелисеју. Додајмо томе још и то, да ће Александријски архиепископ најоданије себи епископе рукополагати управо између најспособнијих и најревноснијих монаха Египатских, од којих ће се многи прославити у борбама одстојавања Православне вере, а неки и у евангелизацији још непросвећених незнабожаца (као еп. Аксомски Фрументије, просветитељ Етиопије — в. Ап. Конст. 29 и 31). Сам Св. Атанасије цео свој живот проживео је подвижнички и монашки, а иза себе је оставио и неколико дела о благодатно-подвижничком аскетском животу.

Вративши се из пустиње у Александрију Атанасије буде увршћен у ред клирика и узет у најужу близину архиепископа Александријског Александра (312—328. г.). Александар га произведе у чин чтеца, а после проведених око шест година у том чину^{4a}), буде рукоположен за ђакона и као ђакон постане секретар Александров. У том својству учествује већ на Александровом сабору у Александрији 319. године, на којем је осуђен Арије (између потписника саборске одлуке налазе се и потписи двају ђакона Атанасија, од којих је један несумњиво Атанасије Велики⁵)). Нема сумње да још из овог времена ђаконства Атанасијевог почиње његова борба против јереси Аријеве и против Аријевих присталица, који ће му то добро запамтити за касније. Но свакако су Арије и Аријанци највише запамтили изузетне способности ђакона Атанасија на самом I Васељенском Сабору у Никеји 325. године, где је поразу Аријеве јереси он не мало допринео. О томе сведоче и историчари тога доба, и сам Св. Атанасије посредно (Апол. Ариј. 6), а и каснији Оци и писци црквени. Карактеристично о томе говори каснији наследник Св. Атанасија на Александријској катедри, Свети Кирило: „Овоме сјајном и славном мужу још на самом светом и великом Сабору у Никеји, који у оно време беше сазван, дивљаху се сви присутни. Јер иако тада још не беше епископ, него само један од клирика, њега ипак узе са собом на Сабор блажене успомене епископ Александар због његове оштрине ума и понашања, због врло суптилног и неупоредивог расуђивања које имађаше. Он беше тада уз старца као син уз оца, и потстрекаваше га на сваку корисну ствар, указујући у сваком потребном послу пут којим треба ићи” (Писмо I. PG 77, 13—16). Наравно да ђакон Атанасије није могао учествовати као

⁴ Ср. G. Bardy, »Athanasie (saint)«, у *Dict. de Spiritualité*, t. I, 1047 и 1052.

^{4a} Види Ch. Kannengiesser, La date de l'Apologie d'Athanase »Contre le Paiens« et »Sur l'Incarnation du Verbe«, у *Recherches de Science Religieuse*, Paris, 58 (1970), No. 3, p. 407, n. 30.

⁵ Ова саборска одлука са свима потписима налази се у делу Св. Атанасија: О Никејском Сабору, 35. Ср. и Tillemont, *Mémoires pour l'histoire ecclésiastique...* t. VI, 220—1.

члан Сабора у његовом раду, поготову не у гласању и одлучивању, али је његов допринос био велики у предсаборским и вансаборским богословским дискусијама, у којима је успешно разобличавао дијалектику учених Аријанаца.

3. Свети Nikeјски Први Васељенски Сабор, осудио је, као што је познато, и низложио јерес Аријеву због његовог порицања и одбацивања традиционалне црквене вере у Божанство Сина Божјег. Арије је, наиме, учио да Син Божји није од вечности и да није *прави Бог*, него само највише *створење* Божје („други Бог”), „Син” из *воље* Божје (Против Аријан. I — III). Православну веру Цркве Оци Nikeјски, њих око 300 на броју, изложили су у свом познатом *Символу вере* („то Матима”, по речима Сократа, I, 8) који садржи првих осам чланова нашег данашњег Символа (истина, донекле обрађених, тј. гдеде преформулисаних и допуњених на II Васељенском Сабору). Главни изрази овога на Истоку традиционалног али сада допуњеног Символа (био је то вероватно прерађени символ Кесаријске Цркве) били су они у којима се исповедало да Син Божји није створен, него да је вечно рођен, „из суштине Оца” и да је „једносуштан — *ὁμοούσιος* — Оцу”. Овим снажним изразима у корену је пресечена свака двосмисленост аријанске дијалектике, јер се тим изразима исповедало и подвлачило суштинско јединство Сина Божјег са Богом Оцем, а, по речима Св. Атанасија, само је такво исповедање „било способно и довољно да уништи сваку нечестиву јерес (Аријанску) и да утврди црквено учење” (Афричким епископима, 1). Уношењем у Символ израза „једносуштни” („*омоуσιος*”), израза који је због јеретичке употребе од стране монархијанисте Павла Самосатског био у своје време осуђен на великом Антиохијском Сабору 268. године, несумњиво се показала и пројавила велика слобода и смелост Nikeјских Отаца, њихова слобода деце Божје и пастира Цркве. Али, несумњиво је и то да је управо тај израз био велики камен спотицања за велики број Источних епископа дуго времена после Nikeјског Сабора, и то не само за „аријанствујуће” (или „аријаномислеће”) епископе, него и за оне који то нису били, а таквих је не мало било сво време на Истоку. Највише је израз „омоуσιος” био проблематичан за Исток због тога што су многи „строги никејци”, на Истоку а особито на Западу, својим уско-формалним, а често и чисто јеретичким, савелијанским, тумачењем никејског једносуштија (случај „никејца” Маркела Анкирског) наносили огромну штету правом смислу Nikeјске вере и правим никејцима какав је био Св. Атанасије (ср. Сократ I, 23). Требало је доста времена и труда после Nikeјског Сабора, требало је праве богословске ширине и стрпљивог богословског рада, какве ће особине управо и испољити Велики Атанасије (особито на свом Александријском Сабору 362. г.) и за њим Велики Кападокијци, па да се Nikeјски Символ и његов израз „једносуштни” заиста покаже као „велика проповед праве вере” (Василије Вел. Писмо 52,1), тако да свако противљење њему представљаће само „узалудну борбу против сенки” (Св. Атан., О Саборима, 54).

На Nikeјском Сабору био је свргнут јеретик Арије и прогнан у Илирик (тј. на Балкан), а са њим су били свргнути и протерани

и аријански епископи из Африке: Секунд Птолемаидски и Теона Мармарички (које је већ раније био осудио еп. Александар у Александрији). Лукаво потписивање Nikeјског Символа од стране тројице изразитих аријанаца: Евсевија Никомидијског, Теогнија Nikeјског и Марија Халкидонског, није их спасло од скорог прогонства које их је постигло (крајем 325. г.), јер су одбили да потпишу и личну осуду Арија (О Nikeј. Саб. 41). О свим својим одлукама Nikeјски Сабор је известио писмима Александријску и остале Цркве по васељени. Учени Евсевије Кесаријски (у Палестини) осетио је са своје стране потребу да са Сабора упути писмо својој пастви, у којем објашњава, и у неку руку правда себе, зашто је и у ком смислу потписао Nikeјски Символ са изразом „омоусиос“ (ib. 33). Овим је Евсевије већ показивао да му Nikeјско исповедање једносусности није било по срцу, и да га је потписао више из опортунизма него по убеђењу, што ће својим каснијим држањем и посведочити.

Сабор у Nikeји решавао је и питање Мелитијевог раскола у Александријској Цркви. Због повезаности тога раскола са многим догађајима из живота Св. Атанасија, потребно је овде рећи и реч-две о томе. За време последњег Диоклецијановог гоњења 305. године, док се Александријски архиепископ Петар (300—311. г.) био уклонио од гоњења негде ван Александрије, епископ Ликопољски у Тиваиди (Горњи Египат) Мелитије (а не Мелетије) незаконито је рукополагао презвитере по епархијама четворице заточених епископа, па и у самој Александрији, где је уместо Петрових двојице презвитера-периодевта рукоположио своје презвитере. На протестно писмо затворених епископа архиепископу Петру, у Александрији се састане један сабор 306. г. под председништвом Петровим, који свргне Мелитија због канонских преступа (и због „приношења жртве идолима“ — Ап. Ариј. 59). Мелитије се не потчини одлуци сабора и одвоји се у посебну Цркву, наводећи као разлог свог одвајања Петрово примање натраг у Цркву палих верника и клирика, тј. оних који се за време последњег гоњења беху одрекли вере. За разлику од онисходљивог и човекољубивог става архиепископа Петра према палима, Мелитије је одбијао њихово примање у црквену заједницу све до краја живота, а и све оне који су избегавали страдање, а такав је био по његовом мишљењу и Петар, сматрао је „нечистима“, док је себе и своје присталице називао „катари“, тј. чисти. На споменутом сабору 306. г. Свети Петар је против таквог Мелитијевог става донео својих познатих 14 канона ⁶⁾. Ускоро затим римске власти прогнају Мелитија у руднике палестинске, где он остане заточен све до 311. године, а управо те исте године мученички пострада архиепископ Петар. Пуштен из заточења, Мелитије се врати не у свој Ликопољ, него у Александрију, али не приђе Католичанској Цркви, него почне рукополагати своје епископе и оснивати своју тзв. „цркву мученика“, чиме дефинитивно створи раскол у Александријској Цркви. Овај Мелитијев раскол настави се и за време архиепископа Ахиле (311—312) и Александра (312—328), те на тај начин доспе и на дневни

⁶⁾ Ови канони су ушли у канонске зборнике Православне Цркве. В. код Н. Милаша, Правила Православне Цркве с тумачењима, Н. Сад 1896, II, 315—326.

ред I Васељенског Сабора. Сабор заузме један помирљивији став, мада је Св. Атанасије касније изражавао мишљење да је расколнике Мелитијанце требало строжије судити (Ап. Ариј. 59 и 71). Сабор примора Мелитија да се врати у свој Ликопољ, али му остави част и звање епископа, но без права рукополагања. Од њега рукоположени епископи били су деградирани и потчињени месним Александровим епископима, с тим што могу бити назначени тек када неко од ових умре. О овоме говоре канони 4., 6. и 8. Nikeјског Сабора, који потврђују стару праксу („та археа ети“ = старе обичаје) Александријске Цркве: „да Александријски епископ има власт над свим областима Египта (горњег и доњег), Либије и Пентапоља“, и да избор епископа мора бити вршен на саборима и увек потврђиван од митрополита (Александријског), и — „да не буде у једноме граду два епископа“. Ову своју одлуку I Вас. Сабор такође је саопштио једним писмом Александријском народу, но Мелитије се ни са одлуком Васељенског Сабора није у потпуности сагласио, и пред своју смрт назначио је себи за наследника неког Јована Архафа (Созомен II, 21). Тек негде крајем 327. г. пошло је за руком архиепископу Александру да оствари извесно помирење Мелитијанаца са Црквом, али и то помирење није у потпуности успело, јер ће се ускоро испољити њихово непријатељство према наследнику Александровом Св. Атанасију. Наиме, када су јеретици Аријанци почели своје интриге против Атанасија Великог, у исту спрегу против Светитеља ступили су и Мелитијанци. (Шта више, и сам Арије је једно време раније припадао Мелитијевој секти).

4. Спрега Мелитијанских расколника и Аријанаца у Александрији учинили су да већ сам избор Св. Атанасија за архиепископа, наследника Александровог, није ишао баш тако лако. Свети Александар је умро 18. априла 328. године, а избор Атанасијев извршен је (у отсуству самог Атанасија) на сабору Египатских епископа 8. јуна исте године. У свом писму, писаном 338. године папи Јулију, Египатски епископи, који су изабрали Св. Атанасија, овако говоре о том његовом избору: „Све мноштво и сав народ Католичанске Цркве, окупљен на једно место, викаше као једним устима тражећи Атанасија за епископа Цркве; они се јавно мољаху Богу и нас (епископе) преклињаху, и то у току неколико дана и ноћи не отступајући од Цркве нити нас пуштајући да одемо, о чему смо сведоци сви ми и сав прад и област; и ништа нису говорили против њега, него су напротив све најбоље говорили: да је вредан, побожан, хришћанин, аскета, прави епископ. И сви ми рукоположили смо га на очиглед свих и уз клицање свих“ (Ап. Ариј. 6). Египатски, међутим, епископи у овом свом писму то не спомињу, али по свему изгледа да су Мелитијанци били истакли као ривала Св. Атанасију неког Теону (или, по Св. Епифанију, чак га и изабрали за епископа)⁷), но он у току пар месеци умре. Против новоизабраног архиепископа Мелити-

⁷ О јересима 68, 7. PG 42, 196. У овом свом делу (Јерес LXVIII) Св. Епифаније даје своју процену питања Мелитијевог раскола, али, како правилно примећује и В. В. Болотов (Лекции по истории древней Церкви, кн. II, 423—8, Петроград 1910), његово мишљење садржи извесне нетачности и показује његову пристрасност према Мелитију.

јанци наставе потајну борбу, не одричући се својих претензија и амбиција, које изгледа да нови архиепископ Атанасије, по свом канонском праву и положају, није толерисао, него их је у корену сасецао и спречавао (Созомен II, 17, 22, 25). Зато ће Аријанци, у својој борби коју су повели против Св. Атанасија, имати у Мелитијанцима своје верне савезнике. Али, по надахнутим речима Григорија Богослова, Атанасије Велики је дошао за епископа Цркве Христове заиста „по великом Божјем совјету и предзнању, које издалека полаже основе великим стварима“, јер ће њему бити поверен не само народ апостолске Александријске Цркве, него и „брига и старање („епистасиа“) о читавој васељени“ (Бес. 21, 7). У њему ће Син Божји наћи Свога неодољивог поборника и Дух Свети Свој највернији орган (ib.) Све лукаве замке и интриге јеретика Аријанаца, и њихових савезника Мелитијанаца, неће успети да сломи или макар поколебају овог непобедивог борца за Свету Тројицу, мада ће он од њих претрпети многа страдања и многа прогонства.

Као прво оруђе аријанске борбе против Св. Атанасија послужио је мелитијански „презвитер“ Исхир⁸). Он се био одметнуо и као самозвани свештеник држао богослужења у некој приватној кући у Мареоту, предграђу Александрије на једној делти Нила. Послани од Атанасија презвитер Макарије посетио је Исхира и посаветовао га да то не чини, а вероватно му и строжије припретио. Од овога случаја Аријанци касније преко Исхира исплету многе клевете против Св. Атанасија и Макарија, због чега ће Св. Атанасије и бити осуђен, о чему ће касније бити речи. Други случај где су Мелитијанци послужили као оруђе Аријанцима у њиховим интригама против Св. Атанасија био је случај мелитијанског епископа Арсенија Ипсилског (у Тиваиди), кога су Аријанци сакрили а онда Атанасија оклеветали да му је руку отсекао, итд.

После Никејског Васељенског Сабора борба Аријанаца против истога отпочела је на тај начин што је најпре поведена борба против истакнутих личности бранилаца Никејске вере. Ова борба је поведена чим су Арије, а за њим и Евсевије Никомидијски и Теона Никејски, вратили се из изгнанства, подневши претходно неискусном у верским и богословским питањима цару Константину „књигу покајања“, тј. једно доста безбојно исповедање вере (крајем 327 г. — Сократ I, 26 и 14). Неће проћи дуго времена и већ од једног сабора у Антиохији, састављеног од прикривених Аријанаца, биће свргнут и прогнан (пре 330 г.) Евстатије Антиохијски, ватрени Никејац. Ускоро за њим буду прогнани и други епископи Никејци: Асклипије Газски и Евтропије Адријануполски. Одмах по повратку Арија из изгнанства и његовом пријему од стране цара Константина, цар упути писмо у

⁸ Овај Исхир је у време пре Никејског Сабора био постављен за презвитера од неког презвитера Колута, који је био приграбио сам себи епископску власт. На сабору у Александрији 323—4 г. све што је Колут урадио било је поништено и сви од њега »рукоположени«⁸ враћени су у ред лаика, те је тако и Исхир био рашчињен и увршћен у ред лаика. Када је крајем 327. или почетком 328. г. архиепископ Александар успео да помири Мелитијанце са Црквом, он је тада од Мелитија Ликопољског затражио тачан списак (»вревион«⁸ = каталог) његових клирика. У том списку нигде није било Исхира, те према томе он и није био никакав свештеник (з. Апологија против Аријанаца, 12 и 71—78).

Александрију најпре архиепископу Александру (поч. 328г.), а по његовој смрти и новом архиепископу Атанасију (нашто га је наговорио Евсевије Никомидијски, Сократ I, 23, 27), да се презвитер Арије и његов пратилац Ђакон Евзоије приме у општење у материнску им Александријску Цркву (Геласије III, 15; Ап. Ариј. 59 — 60; Сократ I, 27). Свети Атанасије је то енергично одбио без обзира на поновљене претње императора, говорећи цару да „не може бити никакве заједнице христоворној јереси са Католичанском Црквом” (Ап. Ариј. 59 и 60). Тада су отпочеле једна за другом борбе и клевете против Св. Атанасија пред царем и Источним епископима. У позадини, или боље рећи на челу свих тих борби против Атанасија стајао је лукави и пред царем моћни престонички епископ Евсевије Никомидијски, који се са мале Бејрутоке катедре докопао престоничке катедре (а касније, 339г., докопаће се и Цариградске, на којој ће остати до своје смрти 342г.). Против Светог Атанасија изнете су једна за другом следеће клевете од стране Мелитијанаца и „Евсевијеваца”, или тачније „оних који су око Евсевија” (израз: „и пери Евсевион”, означава мању групу прикривених аријанских и аријанствујућих епископа на Истоку ^{8a}), чија је душа и главни вођ био моћни Евсевије Никомидијски, али, нажалост, означава понекад и већу групу православних Источних епископа увучених од стране истог Евсевија у интриге против Св. Атанасија и у отпор против Никејског израза „једносуштни”). Наиме: Атанасије је „незаконито” изабран за епископа, јер је млад (свега 32 године) и јер је биран и рукоположен од презвитера; Атанасије је присиљавао да се даје извесни намет за неке „ланене стихаре” (Ап. Ариј. 60); затим, Атанасијев презвитер Макарије упао је у цркву где је мелитијански презвитер Исхир служио литургију и преврнуо му престо, разбио св. путир и књиге поцепаво и спалио; на крају, дошла је и оптужба за убиство епископа Арсенија (Мелитијанца) и отсецање његове руке ради врачања! Уз ове дошле су и оптужбе „политичке” природе: Атанасије је издајник, јер је слао новац неком узурпатору Филумену у Египту; и такође, он је спречавао довоз пшенице из Египта у Цариград (јер је богата долина Нила снабдевала престоницу храном). (Ап. Ариј. 60, 63 и 87; Сократ I, 27 — 35 и др.).

5. Прва оптужба, о „ланеним стихарима”, подигнута је у Никомидији око 331.г., но та клевета буде брзо оповргнута од два присутна тамо Атанасијева презвитера, Макарија и Аписа. Тада као друга оптужба буде истакнут случај са „презвитером” Исхиром и разбијеним путиром, а придодата буде и оптужба за издајство и „колаборацију” са Филуменом. Исход свих тих оптужби био је позив Св. Атанасија од стране цара Константина 332.г. да дође на двор у Никомидију. Атанасије изађе пред цара и пошто се пред њим потпуно оправда, буде са чашћу враћен у свој град, носећи са собом царово писмо александријском народу, у којем га Константин хвали и назива „Божјим човеком” (Ап. Ариј. 61—62). Потстицани од Аријанаца Мелитијанци изнеше нове оптужбе: вођ Мелитијанаца Јован Архаф, пошто њихов епископ Арсеније беше негде скривен па се мишљаше

^{8a} Ср. писмо папе Јулија Римског Источним епископима (са сабора у Риму 341.) у коме се вели: »Чуо сам да су неки малобројни узрок свега тога» (Апол. Ариј. 34).

да је умро, изнесе пред цара оптужбу на Св. Атанасија (333г.) да је, наводно, он убио Арсенија и руку му отсекао, а такође и да је презвитеру Исхиру разбио путир. Константин тада наложи свом полубрату Далматију, који је живео у Антиохији, да испита ту ствар, те овај напише Атанасију да дође к њему ради ислеђења. У међувремену, Светитељ преко својих саепископа и ђаконa пронађе Макарија и о томе извести цара писмом, те он, дознавши да је Арсеније жив, обустави даље ислеђење у Антиохији. Следеће 334. године требало је, по заповести царевој, да један сабор у Кесарији Палестинској, под председништвом Евсевија Кесаријског а у присуству и Евсевија Никомидијског, суди о оптужбама на Атанасија, но Светитељ одбије да дође на тај сабор састављен искључиво од његових непријатеља⁹).

Године 335. навршила се била тридесетогодишњица Константиновог царовања, и цар је позвао епископе у Јерусалим на освећење тек довршене базилике над Гробом Господњим. По заповести царевој епископи се претходно састану на сабор у приморском граду Тиру, јула 335., да би испитали све буне против Св. Атанасија и умирили Александријску Цркву. Надзор над сабором цар је поверио свом комиту Дионисију и преко њега енергично и са претњом позвао је Атанасија да се неодложно јави на сабор. Александријски архиепископ дође са око 50 Египатских епископа, али њима као „непозванима“ не буде допуштено да учествују на сабору. Истина, на сабору је било и доста православних (и Никејаца, као што су: Александар Солунски, Максим Јерусалимски и др.), али су Евсевијевци били бројнији и утицајнији. Цео ток неправедног суђења Светом Атанасију на овом сабору изнео је он сам опширно у својој *Апологији против Аријанаца*, и оно се углавном састојало у следећем: Најпре су Мелитијанци иступили против њега са оптужбом о убиству њиховог епископа Макарија, на што је Светитељ одговорио извођењем пред сабор живог Макарија и показивањем обеју руку (додајући при том благо: „Нека нико не тражи и трећу руку, јер је Творац створио сваком човеку само две руке“). Затим буде изнета оптужба о тобожњем насиљу над мареотским „попом Исхиrom“ (наводно разбијање св. престола и путира од стране презвитера Макарија по наредби Атанасијевој). Та ствар није ишла тако лако, а и сам даљи ток заседања био је врло буран. Сабор је држан с предубеђењем и иза затворених врата, а и царев конзул, комит Флавије Дионисије, није се држао правде, што је све изазвало протесте Египатских епископа и клирика, којима приступ на сабор није био дозвољен (њих је о збивањима на сабору извештавао присутни на сабору Александар Солунски). Свети Атанасије је доказивао да споменуто насиље над Исхиrom није ни могло бити, јер Исхир уопште није свештеник што потврђује и каталог („вревиион“) Мелитијанских клирика поднет у своје време архиепископу Александру од стране самог Мелитија (налази се у Ап. Ариј. 71). Евсевијевци затраже ислеђење на лицу

⁹ Ср. В. В. Бологов, *Лекции по истории древней Церкви*, т. IV, Петроград 1918, стр. 46. Ср. и Ed. Schwartz, *Kaiser Konstantin*, 1936, с. 150; H. Lietzmann, *Kirchengeschichte*, 1938, III, 117 (цит. код В. Стефанидис, *Екклесијастички историја*, Атина 1970³ стр. 185).

места у Мареоту и у истражну комисију од 6 чланова изаберу искључиво своје људе, противнике Св. Атанасија: Диогнија, Македонија (Цариградског од 342г.), Теогнија Никејског, Марија Халкидонског, и два Панонца, ученика Аријева: Урсакија из Сингидунума у Мизији (данашњи Београд) и Валента из града Мурсе у Панонији (данашњи Осјек), који ће од тада кроз цео живот несрећно пратити Св. Атанасија^{9а}). Против таквог састава комисије и против начина њеног делања, — јер је комисија отишла у Мареот само са тужитељем Исхиром оставивши оптуженог Макарија везаног у Тиру, и јер је у Мареоту вршила лажно ислеђење уз помоћ и насиља египатског епарха Филагрија („отступника”) и војника незнабожаца, не допуштајући при томе Александријским и Мареотским презвитерима да присуствују (њихова протестна писма у *Апол. Ариј. 73—79*), — узалудно су протестовали Египатски епископи у Тиру, а и еп. Александар Солунски. Видећи да од таквог суђења неће бити никакве праведне пресуде, Св. Атанасије још пре завршетка сабора одлази императору у Цариград (јер га је уствари цар и натерао да дође на овај сабор) и пред њим (7. новембра 335) изнесе све учињене му неправде на сабору. Константин тада напише писмо сабору и позове све његове учеснике себи на двор. У међувремену, сабор у Тиру, на основу наводних „резултата” ислеђења (у Мареоту су чак подигли на брзину цркву Исхиру, јер је није било, а обећали су му и епископство), свргне Светог Атанасија и о томе извести остале епископе. Сабор се затим премести у Јерусалим — поводом освећења новоподигнутог храма на Голготи — и тамо, по ранијој жељи и цара, коме је Арије већ био поднео писмено вероисповедање, исти Арије буде примљен у црквену заједницу и Александријској Цркви буде препоручено да га и она исто тако прими (*Ап. Ариј. 84*).

Као што смо већ раније рекли, Арије је израније био примљен од цара Константина и упућен у Александрију, но Св. Атанасије је одбијао да га прими у Цркву. Арије је затим ипак дошао у Александрију, али као обичан посетилац, и одатле је поново писао Константину и тражио да буде примљен у Цркву, али је цар (333. г.) негативно одговорио (*О Никеј. Сабору, 40*). На крају, цар је позвао Арија да дође у Цариград. Пошто је сада на Јерусалимском сабору (335. г.) Арије и од епископа био примљен и васпостављен, зато буде наређено Александру еп. Цариградском да га прими у црквено општење. Но на том путу Арије изненада умре (336. г.) у једном нужнику, што буде схваћено као казна Божја (*Писмо Св. Ат. Серапиону*), те тако анатема Никејског Сабора остане на њему. Свети Атанасије је касније протествовао против ове одлуке Јерусалимског сабора о примању Арија, сматрајући да она иде директно против одлуке Никејског Васељенског Сабора (*Ап. Ариј. 22, 24, 85*). Тек по завршетку Јерусалимског сабора пођу к цару у Цариград и то само 6 епископа, све противници Св. Атанасија (два Евсевија, Урсакије и Валент, Теогније и Патрофил). Они пред Константина иступе са новом оптужбом

^{9а} О овој двојици лукавих и способних западних каријериста — Аријанаца види код *M. Meslin, Les Ariens d'Occident 335—430 (Patristica Sorbonensia 8), éd. du Seuil, Paris 1967, стр. 71—84.*

политичке природе: Атанасије спречава довоз жита из Египта у Цариград! Цар се на то разгневи и без даљег саслушавања прогна Светитеља у Тревир у Галију (ib. 87). Атанасије је сматрао да је цар то учинио донекле и из жеље да га заштити од непријатеља, а Константин, у сваком случају, није назначио заменика Атанасију на Александријску катедру. Тако Св. Атанасије пође на своје прво изгнанство у Тревир, где остане око 2 године. У Тревиру пак, Светитељ је уживао покровитељство Константиновог сина Константина II, а такође према њему се врло благонаклоно односио и месни епископ Павлин Трирски (Тревишки). Из овога изгнанства Александријски архипастир редовно је упућивао својој пастви пасхалне посланице.

6. Ово прво изгнанство Атанасија Александријског трајало је до смрти цара Константина Великог (умро је 22. маја 337. г. примивши пред смрт крштење од Евсевија Никомидијског, пошто је умро у предграђу Никомидије). Умирући, свети цар је изјавио жељу да се Св. Атанасије врати из изгнанства, о чему сведочи син му Константин II, западни владар, испраћајући одмах (јуна 337. г.) Атанасија са својим пропратним писмом за Александрију (Ап. Ариј. 87). Враћајући се у Александрију преко Сирије Св. Атанасије је настојао да ободри и подржи епископе Никејце који су били збачени од Источних епископа. Један од таквих је био и Маркел Анкирски, против кога је Исток повео борбу и црквену и богословску (због Маркеловог савелијанизирајућег тумачења Никејског јединосустства), а на челу те борбе стајао је Евсевије Кесаријски, по чијем реферату Маркел буде осуђен на сабору у Цариграду (336. г.) и свргнут. Уместо њега, на Анкирску катедру буде изабран учени и даровити Василије (лекар), једна од светлих личности онога времена, озбиљан и дубок правомислећи богослов (православнији у сваком случају од Маркела), кога ће нешто касније и сам Св. Атанасије признати за брата у вери (О Саборима, 41), мада ће се у понечему њих двојица и тада разликовати¹⁰).

Атанасије Велики стигне у Александрију 23. новембра 337. године. Његови противници у Александрији били су се окупили око неког аријанца Пистоса и настојали су да он буде изабран и признат за епископа (Ап. Ариј. 19 и 20, где се вели да су настојали да придобију за себе и папу Јулија). Источни епископи „око Евсевија“ такође подрже Пистоса против Атанасија (Секунд Птолемаидски га чак хиротонише) и упуте своју трочлану делегацију папи Јулију, протествујући против „незаконитог“ повратка Атанасијевог. Том приликом они су се позивали на саборске одлуке и каноне, који су, веле, сада нарушени. А радило се о овоме. Источни епископи су се више година узастопно окупљали на саборе у Антиохију, и у канонима једнога

¹⁰ Вредно је приметити да из групе Источних епископа Василије Анкирски није се посебно истицао у борби против Св. Атанасија, док се увек истицао у догматским борбама, како против Маркеловог — Фотиновог Савелијанизма, тако и у борби против Аријанизма. Зато ће њега с правом окарактерисати Св. Фотије као „човека који је имао живот богат и другим добрима, а особито ватреном ревношћу против Аријевог беснила“ (Омилија 16, 6; изд. В. Лаурда, Фотије Омилије, Солун 1959, с. 158). — О Василију Анкирском биће још речи касније.

од тих сабора (в. каноне 12—15 Антиохијског Сабора)¹¹ одлучено је: Епископ осуђен на једном сабору, и не оправдан на другом (већем сабору те области), не може бити васпостављен, нити сме апеловати на царску (политичку) власт. Само по себи ово правило је добро и одражава апостолску традицију Цркве, тако драгу на Истоку и до данас (ср. и каноне 9. и 20. истог сабора), али је оно употребљено против невиног Св. Атанасија (као што ће касније исто правило бити употребљено и против невиног Св. Златоуста).

Да би предухитрио своје противнике, Св. Атанасије, или боље рећи око 100 Египатских епископа одрже сабор у Александрији (338. г.) и са сабора упуте своје опширно писмо „свима епископима Католичанске Цркве“, затим и папи Јулију и тројици царева, синова Константинових (од којих је Констанције владао на Истоку, а Константин II и Констанс на Западу). У том свом писму Египатски епископи разобличују све досадашње клевете и сплетке против свог Александријског архиепископа: износе укратко сву историју Аријанства и историју Атанасијевог законитог избора за епископа, затим ток незаконитог суђења Атанасију у Тиру и Мареоту, и на крају шаљу писмено сведочанство епископа Либије, Пентапоља и Египта у корист Атанасија (цео текст писма у Ап. Ариј. 3—19). Једна делегација Александријских клирика однесе ово писмо у Рим папи Јулију и тамо се сретне са тројицом посланика Источних епископа, посланих из Антиохије. Суочени са Атанасијевим презвитерима и изобличени, Антиохијски посланици се уплаше, а њихов вођа презвитер Макарије чак и побегне, док остала двојица апелују на папу, те овај одреди рок за расправу о томе. Антиохијски, међутим, оци нису дали своју сагласност на апелацију својих представника у Риму, а када је папа Јулије упутио у Антиохију своја два презвитера, Елпидија и Филоксена, да Антиохијске оце позове у Рим на сабор и суђење, његови посланици буду од њих задржани све до 341. г., а затим отпуштени без икаквог резултата. Врло је интересантна и карактеристична преписка која је у ово време вођена између Источних епископа окупљених у Антиохији и папе Јулија и Западних епископа у Риму. На то питање ми ћемо се вратити док најпре изложимо ток још неких догађаја.

Пошто случај са Пистосом, аријанским противкандидатом Св. Атанасију у Александрији, није успео, Евсевијевци одрже сабор у Антиохији марта 339. године (у присуству и цара Констанција) на коме за епископа у Александрији буде предложен Евсевије Емески, но када он то не прихвати (Сократ II, 9), они изаберу Григорија Кападокијца. Са пропратним писмом за префекта Египта Филагрија (такође Кападокијца) Григорије буде упућен у Александрију и уз подршку префектове војске насилно буде устоличен 22. марта 339.

¹¹ У канонским зборницима Источне и Западне Цркве постоји 25 канона Антиохијског сабора. Обично се мисли да ти канони (у које спадају и ови 12. — 15.) припадају Антиохијском сабору из 341. године. Међутим В. В. Болотов (Лекции... т. III, 218—220 и т. IV, 52), позивајући се и на ауторитетне канонисте, сматра да канони Антиохијског сабора потичу не са оног сабора из 341. г., него са једног претходног сабора држаног још за живота цара Константина (+337), јер се у 1. канону Константин представља као још жив и јер је томе сабору председавао Евсевије Кесаријски (+340).

године. Каква су све насиља и безакоња и скрнављења светиња том приликом била учињена, особито од стране обесних војника, незнабожаца и Јевреја, најбоље се види из *Окружне Посланице* Св. Атанасија, упућене том приликом, око Пасхе 339. г., — јер су се ти догађаји и насиља десили крајем Четрдесетнице и око Ускрса, — „свима саслужитељима — епископима — по свима местима”. Описавши у једном драматичном тону насиља нанета кононима Цркве и вере, њему самоме, његовим верницима, монасима и девственицама, Св. Атанасија умољава све епископе да не приме Григорија у општење, чак ни преко писама, и тражи да тим пре сада треба одржати сабор, који је још претходне године припреман у Риму али Евсевијевци на исти нису дошли. Неколико дана после насилног уласка Григоријевог, Св. Атанасије, доведен у немогућу ситуацију, напушта Александрију (16. априла 339. г.) и одлази у Рим.

7. У зиму 340—341. године у Риму се под председништвом папе Јулија састане сабор од око 50 епископа западних. На овај сабор су дошли и изгнани епископи—никејци са Истока: Атанасије, Павле Цариградски, Маркел Анкирски, Асклипије Газски, Лукије Адријануполски, а били су позвани и Источни епископи „који су око Евсевија”, пошто су сами раније по својим делегатима писали у Рим желећи сабор (Ап. Ариј. 21—35). На тај позив папе Јулија Источни епископи из Антиохије не дођу, него одговоре једним „изврсно стилизованим и правнички састављеним писмом, са доста ироније и не без претње” (Созомен III, 8), у коме су Римској Цркви скретали пажњу да, иако је то поштована и апостолска Црква, она не треба да заборава да јој је са Истока дошла вера, и да јој Источни нису потчињени, јер се Цркве не мере по величини градова, него су сви епископи једнаки (Ап. Ариј. 21—25; Созомен III, 8). Источни епископи, другим речима, не признају никакво вођство, примат или суд Рима, и осећајући се самодовољни пишу папи Јулију нека он бира с ким ће да општи: са свим Источним епископима или са Атанасијем и Маркелом? За њих је меродаван и неприкосновен суд сабора (конкретно се мисли на саборске осуде Атанасија, Маркела и др.) и нико други нема ту шта да суди о ономе што је већ решено. Антиохијски оци, на крају, пребацују Јулију што је писао само „онима око Евсевија”, а не свима њима, тј. одбијају да себе сведу на „Евсевијевце”¹².

Сабор у Риму узме у разматрање ствар Атанасијеву, Маркелову и осталих прогнаних епископа и потпуно их оправда и прими у општење. О свему томе Римски сабор напише преко папе Јулија опширно писмо Источнима, овога пута адресирано: Дијанију (Кесарије Кападокијске), Флакилу (Антиохијском), Наркису, Евсевију (доскоро Никомидијском, сада Цариградском, али умре 342 г.) и осталој „љубљеној браћи” (Ап. Ариј. 21). У писму се критички одговара Источнима и објашњава зашто су Атанасије и Маркел примљени у општење. Што се тиче Светог Атанасија у писму је показано да је сабор потпуно разоткрио ову неправду и једностраност („мономериа”) су-

¹² Ср. и мишљење P. Batiffol-a о овом одговору Источних епископа Римском папи (La paix constantinienne et le Catholicisme, Paris 1914, p. 419—431).

бења и осуде над њим у Тиру, о чему сведоче живи сведоци и документа сакупљена на лицу места. Али, вели се даље, ако се и претпостави да је Атанасије крив, сасвим је противно апостолском предању и црквеним канонима да се уместо њега шаље епископ из туђег града, уместо да истога бирају епископи, ствештенство и народ Александрије (Ап. Ариј. 30). И још нешто, о великој апостолској Цркви Александријској требало је судити не тако, него заједно са свима нама (ib. 35, где папа изражава извесне претензије, које ће се нешто касније изразити и на Сардичком сабору). Што се пак тиче Маркеловог пријема у општење, за кога су Источни писали да нечестиво, тј. јеретички учи, због чега је и осуђен на Истоку, будући да је Маркел то пред Римским сабором порекао и дао једно исповедање вере, „тако да смо ми видели да ништа није ван истине исповедио” (ib. 32), сабор га је, као противборца Аријевог још на Никејском Сабору, примио у општење као првославног (ib). Уствари, писмено исповедање вере које је Маркел поднео папи Јулију (сачувано код Св. Епифанија, Прот. јереси, 72) избегава или ограничава неке од његових ранијих схватања, али нека и прикрива¹³. Маркелово савелијанизирајуће (монархијанистичко) тумачење Никејског Символа само је штетило ствари Св. Атанасија и ствари Никеје. Особито ће се штетност Маркелова учења ствари Никелије и Св. Атанасија показати после појаве учења Фотиновог, еп. Сирмијумског, Маркеловог ученика. Фотина ће због савелијанизма више пута осудити источни епископи (најпре у Антиохији 344 г.), а онда и западни (у Милану 345 г.). Но Запад неће осудити Маркела (све до II Васељенског Сабора) и имаће заједницу с њим сво време, тако да ће тиме не мало штетити Никејској вери и Атанасију Великом.

У свом писму Антиохијским оцима папа Јулије и Римски сабор замерили су им и то што су примили у црквену заједницу Аријанце, осуђене од великог и Католичанског Сабора Никејског, чиме су показали да руше и презиру тај свети Сабор 300 Отаца, а свакако и на себе су навукли сумњу да су присталице Аријеве јереси (Ап. Ариј. 23,25). Како је у то време, у јесен 341г., држан велики сабор у Антиохији поводом освећења велике цркве, коју је започео Константин а довршио Констанције, оци саборски, њих 97 на броју, реше се да одговоре на то подозрење Западних према њима. У својој енциклици они ту увреду одбацују речима: „Ми нисмо постали Аријеви следбеници: јер како ћемо ми као епископи следовати за презвитером? Нити смо ми прихватили неку другу веру, него ону коју смо од почетка примили. Ми смо испитали и испробали веру његову (Аријеву) и онда смо га примили у општење, а не да смо ми за њим пошли ” (О Саборима, 22). Да би показали да верују не јеретички, они дају своја исповедања вере, међу којима је најважније II исповедање, тзв. друга Антиохијска формула или Лукијанов символ (Созомен III, 5). Немамо овде место за детаљније разматрање овог

¹³ Ср. В. Стефанидис, Екклесијастички историја, с. 189. Ср и J. Tixeront, Histoire de dogmes dans l'antiquité chrétienne, Paris 1939, p. 39—43. — Да Маркел није ни после Сардичког сабора напустио своју јерес најбоље то показује Писмо 69, 2 Св. Василија Великог упућено 371. године Атанасију Великом.

символа¹⁴, али је потребно приметити да од овог момента почиње на Истоку формулисање вере речима другачијим од оних основних у Никејском Символу. Ових 97 отаца Антиохијског сабора, чији ће углед од тада на Истоку бити веома велики, ништа нису рекли против Никејске вере, али је несумњиво да су заобишли Никејски Символ (и његов централни израз „једносуштни“) и дали своје, традиционално источно, исповедање вере. Несумњиво је и то да је овај Антиохијски символ (II формула) у својим изразима о Сину Божјем доста близак Никејском Символу, особито оним својим изразом у којем се вели да је Син „ничим не разликујућа се икона (лик) — ἀπαράλλακτος εἰκών — Божанства Очевог, и суштине, и воље, и силе, и славе (Његове)“ (О Сабор. 23; Сократ II, 10). Тај израз, „неразлични (или истовестни) лик Божанства и суштине Очеве“, представља велику вредност овог символа, а такође и даље наведени његови изрази о *реалности сопствене ипостаси* свакога од Св. Тројице: Оца, Сина и Светога Духа, док је слаба страна овога символа у недовољном наглашавању *јединства* Св. Тројице и у извесном потчињавању Божанских Лица неком *реду*, „таксис-у“. Ипак треба рећи да после исповедања овог символа не може бити речи о стварном „Аријанству“ свих антиохијских, или уопштено речено свих Источних епископа, мада ће њихова богословска борба на Истоку бити, све до II Васељ. Сабора, веома бурна и тешка и променљива. У тој борби многи ће епископи и богослови на Истоку изгубити душу губећи се у „лабиринту многих изложења вере“ (Сократ II, 41), али ће се кроз ту борбу испољити менталитет хришћанског Истока, по коме никаква нова формулација вере не може бити олако прихваћена док богословски и црквено не оправда себе да она не представља отступање од древнопредањске апостолоске вере. Никејско „омоусиос“, нема сумње, није лако прихваћено на Истоку, али за то нису само криви Источни епископи. Јер су многи његови тумачи, особито Маркел Анкирски (кога зато поново анатемисху Антиохијски оци у својој тзв. III формули) и други формални никејски заштитници, давали такав смисао изразу „омоусиос“ који је на Истоку већ давно био осуђен у личности Павла Самосатског. Источни ће епископи, зато, настојати да другим изразима изразе истину о божанском достојанству Сина Божјег и Његовом најтешњем јединству са Богом Оцем, али таквим изразима који ће очувати драгоцену наслеђе источне богословске традиције о *реално постојеће три Божанске Ипостаси*, три конкретна Божанска Лица: Оца и Сина и Св. Духа, без сливања и мешања њихових посебних ипостасних својстава. Нема сумње у то да неће увек ти изрази бити најсрећније изабрани, понекад ће они чак бити прихватљиви и за прикривене Аријанце и полуаријанце, али ће управо из те богословске „ноћне битке“, по речима Св. Григорија Ниског, на Истоку засијати за целу Католичанску Цркву прави смисао источне богословске традиције и право православно схватање Никејског јединосушчија. Ово ће добро схватити Свети Атанасије Велики и, мада дуго и неправедно прогањан од њих, први он пружиће руку Источнима, док ће

¹⁴ Детаљну и зналачку анализу овог »Лукијановог символа« дао је В. В. Болотов, Лекции... т. IV, 57—61.

многи „Никејци“ са Запада, формално се држећи Никејског Символа и његових израза, често долазити у ситуацију да издају његов прави смисао и да наивно наследи с једне стране аријанским, а с друге савелијанским замкама и јеретичким подметањима. Да додамо овде још и то, да ни на овом Антиохијском сабору, нити на иједном каснијем сабору држаном против Св. Атанасија, Атанасије ни једанпут није осуђиван од Источних епископа због јереси, зато што његово тумачење Никејске вере није ни могло бити нападнуто, бар не од оних којима је било стало до апостолске и отачке предањске вере о Сину Божјем, а таквих је увек било међу Источним епископима и њихов се траг може пратити од овог Антиохијског сабора све до Александријског сабора Атанасијевог 362. године и даље до великих Кападокијаца и до II Васељенског Сабора 381. године.

8. Римски и Антиохијски сабор очигледно су представљали расцеп и раздор у Хришћанској Цркви, и зато су два императора, пре свега западни Констант (а Константин II погинуо је већ 340г. код Аквилеје) а по његовој жељи и источни Констанције, решили да сазову заједнички васељенски сабор у Сардици (Софији), крајем 342. и 343. године. На сабор се окупи преко 150 епископа (око 95 западних и 76 источних) и, наравно, ту дође и Св. Атанасије, који је из Рима био најпре у Милану код цара Константа, па одатле од њега послан у Шпанију код Осије, са којим је сада и дошао у Сардику (Ап. Конст. 4). Сабор у Сардици се, међутим, убрзо подели: Источни су захтевали да западни прихвате њихове одлуке о осуди Атанасија, Маркела и Асклипија, те према томе да ова тројица уопште не учествују на сабору. Западни епископи на то не пристану, него размотре ствар Атанасијеву, приме његову одбрану и потврде општење с њим (Ап. Ариј. 36—47). Слично поступи и према Маркелу (који се опет признаје за „православног“, док ће Св. Атанасије од тада бити хладнији према њему и избегаваће општење), а такође и према Асклипију Газском и Павлу Цариградском (Сократ II, 20; Созомен III, 11). У међувремену Источни побегну из Сардике и пређу у Филипупољ (недалеко од Сардике, али на територији источног императора Констанција, који их је подржавао), једино што се од њих одвоје три епископа и приђу западнима (међу којима и Астерије, еп. Петре у Арабији). У Филипупољу они одрже свој сабор на коме осуде и свргну 9 Сардичких епископа међу којима Атанасија, Маркела, Осију Кордубског, Протогена Сардичког, Гауденција Наиског (Нишког) и Јулија Римског, кога сматрају за главног кривца и преступника (због примања осуђених у општење). О својим одлукама они упуте енциклику „свој Католичкој Цркви“ (почев од Григорија у Александрији), уз коју приложе и једно ново исповедање вере (IV Антиохијска формула — ср. Св. Илирије, Fragm. III; Созомен III, 11).

Западни пак епископи у Сардици, као што рекосмо, примише поново Св. Атанасија, Маркела и остале у општење и наставише са радом сабора. Они са своје стране свргну главне вође Источних: Теодора Ираклијског, Наркиса Неронијадског, Акакија Кесаријског, Стефана Антиохијског, Георгија Лаодикијског, Урсакија и Валента из Паноније, а Григорија Александријског, Василија Анкирског и Квинтијана Газског не признају за епископе и, наравно, и њих сврг-

ну. О својим одлукама Сардички сабор написао је посланицу свима епископима и Црквама у којима су неправедно били збачени епископи, а пре свих других Александријској Цркви (Ап. Ариј. 37 — 41). Сардички оци написали су и једну посланицу „свима епископима и саслужитељима Католичанске Цркве“, у којој такође излажу ток и одлуке сабора. Карактеристично је да у тој поланици наводе изјаве еп. Астерија Арабијског и Арија Палестинског, који су од источних пребегли западнима, према којим изјавама међу источним епископима постоје многи који верују правилно, али су спречени од оних да дођу овамо (ib. 46).

Сукоб западних и источних епископа за последњих неколико година, који је свој врхунац достигао у Сардици, навео је оце Сардичке да донесу познате каноне 3., 4. и 5. Сардичког сабора, којима се по први пут у Цркви даје једна изузетна надлежност и право апелације епископу Римском Јулију. Немамо простора да се овде задржавамо на тумачењу тих канона, једино напомињемо да се овде радило о одлукама једног помесног сабора, — а не о неком „природном“ праву Римског епископа —, који сабор иде на то да парира конкретним одлукама источних епископа донетим против Атанасија и Маркела, тј. да реши једну конкретну, привремено безизлазну ситуацију у којој су се нашли ови прогоњени источни епископи. Зато је с правом примећено од стране канониста да Сардички канони представљају уствари својеврсни одјек на каноне Антиохијског сабора^{14a}).

Још један догађај на Сардичком сабору показује условљеност западних епископа понашањем источних епископа, а то је покушај Сардичких отаца да на изазов источних епископа (њиховим догматским формулама у Антиохији) одговоре једним својим „изложењем вере“, које је наводно „ради јасноће“ требало да опширније изложи Никејску веру. О томе овако пише Созомен: „А изложише и они тада други састав о вери, опширнији од онога у Никеји, али са чувањем истог смисла и не многим мењањем њихових речи. А Осија и Протоген (Сардички), који тада беху на челу оних који се са Запада сакупише у Сардици, вероватно бојећи се да неки не помисле да се овде мења („кенотомин“) оно што је одређено у Никеји, написаше Јулију и посведочише да се оно (Никејско) треба сматрати за главно, а због потребе јасноће треба проширити тај исти смисао, да се не деси да Аријаномислећи, злоупотребљавајући краткоћу (тј. сажетост) оног састава (Никејског), наведу неискусне на погрешку“ (III, 12). Мишљење Св. Фотија о овом суду Созоменовом није баш најповољније, јер, према Св. Фотију, Сардички „коментар“ Никејског ороса ни издалека није тако наиван како изгледа, него је то покушај који Никејску веру уствари сужава и затвара у уске оквире сопственог (западног) поимања и схватања („Сардички сабор... Никејску одредбу вере је без потребе проширио у претерану опширност и смисао њен затворио у претерану ускост сопственог схватања“.¹⁵) И заиста, у том Сардичком „изложењу“ или „спису“ (или *летку*, „питакион“,

^{14a} В. најнозију опширну студију В. Фидас-а, Проипотесис диаморфосеос ту тесму тис Пентархиас тон Патриархон, Атина 1969, с. 104—129.

¹⁵ Св. Фотије, Омилија 16, 6, споменуто изд. стр. 158.

како ће га назвати Св. Атанасије), који је сачуван код Теодорита (II, 8. PG 82, 1012 — 16), говори се о „једној ипостаси“ Оца и Сина, тако да се тешко може отети утиску о сличности тога схватања Маркеловом тумачењу Nikeјског „омоусиос“. Из овога нам постаје јасно зашто је Св. Атанасије на Сардичком сабору енергично био против тог вероизложења и тражио је да се остане само на потврди Nikeјског Символа. То исто мишљење о овом „летку“ поновиће Св. Атанасије и на свом Александријском сабору 362.г. (Томос Антиох. 5), о чему ћемо ми још говорити. Атанасијево поштовање према Nikeјским Оцима, његово схватање Nikeјског јединосущија и, уопште, његово тројично богословље (а он је управо негде у ово време писао своја 3 трактата *Против Аријанаца*) нису дозвољавали једно такво уско и опасностима бременито богословско учење, какво је било Осијино и Протогеново у Сардици.

Сардички оци су упутили своје посланике са саборским одлукама на Исток у Антиохију (344г.). Због скандала, који им је покушао тамо да приреди Стефан Антиохијски, Стефан буде одмах свргнут на сабору кога тамо сазове Констанције. Сабор изабере Леонтија за еп. Антиохијског, и, да скине са себе подозрење у Аријанству, изда још једно исповедање вере, тзв. „макростихос ектесис“ (опширну V Антиохијску формулу), које има својих и добрих и слабих страна, и које на крају садржи опширније анатеме против учења да Сина некад није било (тј. против Аријанства) и против Маркела и Фотина (О Саборима, 26; Сократ II, 19). Ова ће V Антиохијска формула у многоструку послужити као основ за тзв. I Сирмијску формулу од 351. године.

9. Западни император Констант, присталица Nikeјске вере, захтевао је енергично од свог брата Констанција да се остваре одлуке Сардичког сабора, и пре свега, да се Св. Атанасије поврати на своју катедру. Александријски Светитељ у ово време кретао се по разним местима на Западу, од Дунава до Галије. Тако 334. године провео је Ускрс у Нишу, родном месту цара Константина (вероватно код еп. Гауденција, збаченог такође од источних епископа у Филипу-пољу), где добије позив од цара Константа да дође к њему у Аквилеју (данашњи Трст). Дошавши тамо буде примљен од Константа, али у присуству старца Осије и еп. Фортунатија Аквилејског (То подвлачи сам Св. Атанасије у Апол. Конст. 3, јер ће га источни цар Констанције клеветати да га је пред братом оптуживао и нападао). У Аквилеји му стигне и први писмени позив од цара Констанција да дође к њему на Исток, но Атанасије не оде одмах. Разлог томе је био тај што Светитељ није имао поверење у Констанција, симпатизира Атанасијевих противника „Евсевијеваца“, чији је он, по речима Атанасијевим, „био слуга“ (Ист. Ариј. монасима, 70). Западни цар Констант, који је у међувремену отишао у Галију, поново дозове Атанасија к себи, и тек одавде, после новог позива Констанцијевог (вероватно да угоди брату, а вероватно и зато што су политички интереси тада зближили браћу), Атанасије одлази на Исток да се најпре у Кесарији Кападокијској а затим и у Антиохији јави императору (346г.). Што је Констанције пристао да врати Атанасија у Александрију вероватно је помогло и то што је у то време, 26. јуна

345. године, већ био умро Георгије у Александрији тако да је катедра остала празна. Са својим писмима епископима, презвитерима и народу Александријском цар Констанције упути Св. Атанасија његовој Цркви и у тим писмима заповеда да се ове што је раније против Атанасија урађено сада повлачи и предаје забораву (Ап. Ариј. 54). На путу ка Александрији прослављени борац за Православље сретне се у Сирији са Палестинским епископима, који под Максимом Јерусалимским одрже сабор у Јерусалиму (346г.) и скоро сви приме Атанасија у општење, о чему напишу и посланицу епископима Египта и Либије и вернима у Александрији (ib. 57). Сви ови догађаји утицаће тада на познате и лукаве опортунисте из Паноније, Урсакија и Валента, да се са покајањем обрате Риму, и, пошто исповеде своје грешке, наравно и оне учињене против Св. Атанасија, они буду примљени у црквено општење на сабору у Милану 347. г. И на сабору у Милану и пред Јулијем у Риму они су анатемисали „јеретика Арија и његове присталице”, а Св. Атанасију су написали братско писмо општења (Ап. Ариј. 58). Међутим, неће проћи много времена, и поготову када се и политичка ситуација буде мало изменила, а ови ће се опортунисти и верни ученици Аријеви поново наћи у табору Источних против Св. Атанасија и, шта више, они ће ускоро бити и главни творци чисто аријанске формуле, тзв. II Сирмијске, 357. године у Сремској Митровици.

Атанасије Велики се вратио у Александрију 21. октобра 346. године после седам година проведених ван своје Цркве. Дочекан је од свог вољеног народа, који му је далеко ван града изишао у сусрет, са великим ентузијазмом. Огромне масе народа, и то не само из Александрије, дочекале су га на улицама града, тако да, по казивању Св. Григорија Богослова, када је ускоро затим улазио у град епарх Филагрије и видео ону бескрајну масу народа, па запитао некога од својих познаника ко би то могао бити тако дочекиван, да ли не можда цар Констанције, одговор му је гласио: Мислим да би тако био дочекал једино Атанасије Велики (Бес. 21, 28; ср. Ист. Ариј. монасима 25). Ова народна радост причинила је Св. Атанасију, несумњиво, велико задовољство, мада многи од његових ранијих пријатеља и познаника нису већ били међу живима (као Св. Пахомије на пример, који је умро 9. маја 345. г.). На вест о повратку великог борца за Православље и за Свету Тројицу дошли су и Тавенитски монаси из далеке пустиње доневши му поздраве од великог Аве Антонија. Атанасијевим доласком на његов архиепископски престо Александријски „мир дубоки и дивни настаде у Црквама и сви епископи са свих страна писаху Атанасију уобичајена мирна писма и таква иста примаху од њега” (Ист. Аријан. 25). Са Атанасијем бежу у општењу, како сам он сведочи, неколико стотина епископа од Шпаније и Италије до Палестине и Африке (ib. 28). Овај мир, међутим, потрајаће само неколико година докле догађаји не узму други ток и не дође следеће прогонство овог великог страдалника за веру Христову.

Са Св. Атанасијем вратили су се из изгнанства и Павле Цариградски и Асклипије Газски, док Маркел Анкирски није могао да узме своју катедру у Анкири. Видели смо да су одмах после Сардике Маркел и с њим његов ученик Фотин (дугогодишњи његов ђакон у

Анкири а сада епископ у Сирмиуму, тј. Срем. Митровици), осуђени од Источних епископа у Антиохији 344.г. Са своје стране и Западни епископи, на саборима у Милану 345. и 347., такође осуде Фотина као јеретика (о Маркелу не буде речи и он се на Западу више не спомиње ни на једном сабору све до 380г., мада Запад са њим одржава општење све до његове смрти (око 375 г.), док, по сведочанству Св. Иларија (Fragment. II, 21 — 23), Атанасије Велики је прекинуо лично општење са Маркелом већ после Сардичког сабора, мада јавно није иступао против њега. — Ср. Епифаније, Прот. јереси 72,4). О својој осуди Фотина Западни епископи известили су писмом и Источне, али све то није помогло да се Фотин збаци са своје катедре. Тек када је Сирмиум дошао под власт источног цара Констанција (350г.), сабори држани у Сирмиуму дефинитивно разобличе и свргну Фотина и он буде протеран. У време Сирмиумског сабора од 351. године вођен је веома интересантан богословски „диалог” или диспут, пред неутралним судијама и записничарима, између способног диалектичара Фотина и још способнијег источног богослова Василија Анкирског, где је Василије изишао као победник, те Фотиново јеретичко учење буде затим тачку по тачку анатемисано на сабору (у тзв. I Сирмиумској формули. — О Саборима, 27; Св. Иларије: De Synodis, 37). Овај Сирмиумски символ скоро је идентичан са V Антиохијском формулом, стим што је додато још 27 анатематизама: против Аријанства, Маркела и особито Фотина. Формула садржи извесне слабости, сличне досадашњим источним формулама (субординација и сл.), јер је и састављен од Источних (у чији табор су опет прешли Урсакије и Валент), али се Св. Иларије Пиктавијски о овом символу изражава доста повољно (De Synodis, 51). Нажалост, од овог сабора поново ће почети интриге против Св. Атанасија и он ће опет бити узастопно осуђиван и то сада и на Западу, јер је Констанције постао аутократор целе империје.

10. Наиме, крајем јануара 350. године убијен је цар Констант од људи узурпатора Магненција, но Констанције ускоро у неколико битака (350 — 1 код Сиска и Осјека и 352 — 3 у Италији и Француској) потуче Магненција и постане апсолутни владар Истока и Запада (назвавши себе „вечним царем”, изразом којим, како иронично примећује Св. Атанасије, ни он ни његови пријатељи Аријанци нису хтели да назову ни Сина Божјег — О Саборима, 3). Сигурно се он још сећао свога пораза пред братом по питању Св. Атанасија и сада, подговаран од својих једномишљеника епископа аријанаца и полу-аријанаца, а и од своје жене Евсевије, ревносне аријанке (в. Истор. Аријан, 5 и 6, где Св. Атанасије говори о утицају царица аријанки), Констанције у почетку, одмах по смрти Константовој, напише једно писмо Атанасију успокојавајући га да се ничега не боји, тј. да се не боји новог прогонства (Ап. Конст. 22 — 23), али ће затим исти Констанције ускоро отпочети са осудама Атанасија на разним „саборима”. Атанасијеви непријатељи „Евсевијевци” почели су интриге против њега чим су видели да он, вративши се из изгнанства, свргава и замењује оне клирике који не исповедају Никејску веру (Сократ, II, 24). Двојица лукавих Панонаца, затим Леонтије Антиохијски, Акакије Кесаријски (из Палестине), Наркис Неронијадски и др. уз подршку

императора збацили су опет Павла Цариградског и прогнали га у Кукуз (где и умре 351г.), и у Цариград су довели Македонија (потоњег вођу Духобораца — Ап. бекства, 3). Леонтије пак у Антиохији рукополаже за ђакона Аеција, оснивача Аномејаца (крајњи Аријанизам), коме ће се касније у Александрији придружити и Евномије. С друге стране, ови исти непријатељи састављају лажна писма и упућују их цару да би напакостили Св. Атанасију (Ап. Конст. 6, 11, 19). Видећи све то, Светитељ шаље пред цара једну делегацију од 5 епископа и 3 свештеника, на челу са Серапионом еп. Тмуитским (маја 353г. у Милано), али је и ово мало помогло, јер су нове и нове клевете стизале: Атанасије је наговарао Константа против брата, Атанасије је писао узурпатору Магненцију (ib. 2,6), итд. Најзад Констанције сазове сабор у Арлу (Arles) у Галији 353. године, који осуди Атанасија. Главну реч на овом сабору водили су Урсакије и Валент и сви су епископи, милом или силом, потписали осуду Атанасија, чак и легати новоизабраног папе Либерија (22. маја 352—366г.): Винцент еп. Капуе (као презвитер био легат на Никејском Сабору) и Маркел еп. Кампаније. Једини који није потписао осуду невиног Светитеља био је Павлин Тревирски, који због тога буде прогнан у Фригију. Констанције даље настоји да придобије на потпис и све епископе Италије. Једна делегација од папе Либерија, са три позната западна епископа, Лукифером Каљариским (Cagliari на Сардинији), Евсевијем Верчелским (Vercelli у Северозап. Италији) и Фортунатијем Аквилејским (Трст), и још два Римска клирика, издејствује код цара сазив једног новог сабора у нади да ће исправити неправду учињену Атанасију у Арлу. Сабор буде сазван у Милану 355. године, на коме буде преко 300 Западних епископа и један мањи број Источних¹⁶. На тражење Евсевијево да се најпре потпише Никејска вера па да се онда расправља о Атанасију, свемоћни код цара Валент и Урсакије спрече то. Сабор се затим, због узнемирености народа око цркве, премести у цареву палату, где Констанције лично изврши притисак на чланове сабора тражећи да потпишу осуду против Атанасија. На негодовање епископа да је то противно црквеним законима Констанције је отворено одговорио: „Оно што ја хоћу, то је закон!” (Истор. Аријан. 31—34). А када су епископи Лукифер, Евсевије и Дионисије Милански указали Урсакију и Валенту да су се и сами измирили са Атанасијем и како сада могу да га оптужују, сам Констанције је узео на себе улогу и тужитеља и судије, те Св. Атанасија поново осудио, а њих тројицу послао у прогонство на Исток (Лукифера у Германикију у Сирији, Евсевија у Скитопољ у Палестини, и Дионисија у Кападокију). Сем ове неколицине, сви остали епископи потпишу у Милану нову осуду Атанасијеву (међу њима и Фортунатије Аквилејски, који ће касније навести пату Либерија на двоструки пад: осуду Св. Атанасија и потписивање једног или два Сирмиумска симбола, 357. и 358. г.).

После Миланског сабора император је настојао да све Западне епископе придобије на потписивање осуде Атанасијеве и на општење

¹⁶ О саборима у Арлу и Милану видети опширније код *Hefele-Leclercq*, *Histoire des Conciles*, т. I, 2 с. 869—877 (Paris 1907). Ср. и *Самуилов*, *История Арианства на Западе*, Спб. 1890.

са епископима антиникејцима који су били око цара и под његовим покровитељством (међу којима је било од крајњих Аријанаца до потпуно православних по вери). Каква су све средства употребљавана и шта је све чињено да би се осуда Атанасија Великог спровела свуда и сви против њега потписали, детаљно то описује сам Светитељ у својој *Историји Аријанаца* (упућеној и намењеној искључиво монасима и зато писаној једностране од осталих његових историјских дела).¹⁷ Особито је император настојао да за осуду Атанасија придобије и Либерија Римског и Осију Кордубског. Зато пошаље у Рим евнуха Евсевија да он даровима придобије Либерија, а када овај у томе не успе, цар нареди префекту Рима те овај доведе Либерија на двор у Милано. После смелог разговора Либеријевог са царем (ср. Теодорит, II, 13) и, наравно, одбијања да осуди Атанасија, Либерије буде прогнан у Верију у Тракији (августа 355г.), а уместо њега у Рим буде назначен Феликс (Созомен, IV, 11; Истор. Аријан. 75). Стогодишњи шпански старац Осија, већ око 60 година епископ Кордубски и председник Никејског Сабора, никако није пристајао на потписивање осуде Св. Атанасија, иако је био доведен и он лично пред Констанцијом на двор. Не успевши први пут цар му, по наговору Аријанаца, пише и по други пут, на што му Осија одговори једним смелим писмом, у коме му између осталог пише: „Ја сам и раније исповедио веру кад беше гоњење у време деде твог Максимијана (око 305г.). Ако ме и ти сада прогањаш, готов сам пре и све поднети него да пролијем крв невину и да издам истину... Зашто невинот Атанасија прогањаш?... Престани, молим те, и сети се да си смртан човек; убој се судњег дана и сачувај себе чистим за тај дан. Не мешај се у црквене ствари, и немој ти да нама заповедаш о томе, него већма ти од нас учи се њима. Теби је Бог уручио царство, а нама је поверио ствари Цркве. И као што онај ко твоју власт руши, противи се заповести Божјој, тако се бој да и ти, присвајајући себи оно што се тиче Цркве, не подлегнеш великој осуди. Јер је написано: Дајте Кесарево Кесару, а Божје Богу” (Истор. Аријан. 41—45). После овога писма Осија буде прогнан у Сирмиум. Из реакције на оваква насиља над Атанасијем и епископима на Западу, и у самој Александријској Цркви, о чему ћемо тек говорити, епископи у Галији (Француска), на челу са Св. Иларијем Пиктавијским, званом „западни Атанасије”, једним заједничким актом искључе из Цркве Валента, Урсакија и Сатурнина (архиепископа Арла), као узрочнике свих ових гоњења. То је било 355. године и те исте године Св. Иларије упути императору своју прву књигу у одбрану Атанасија, у којој га преклиње да престане са прогонима против Католичанске, тј. Православне Цркве. Ови поступци Иларијеви навукли на њега мржњу Аријанаца Сатурнина, Урсакија и Валента, и архиепископ Сатурнин сазове један сабор у Безијеру (Beziers) почетком 356., на коме Иларије буде оптужен пред кесаром Галије Јулијаном, а затим и пред самим Констанцијем, и буде прогнан на Исток у Фригију. Ипак, епископи Галије одбију да опште са Сатурнином и остану у заједници са Ила-

¹⁷ Ср. А. Орлов, Тринитарнија воззрения Илария Пиктавийскаго, Серг. Посад 1908, стр. 46—61.

ријем, што ће касније имати добрих последица и за црквено стање на Истоку.

11. Тако се у ово време са свих страна над Александријом бежу наднели црни облаци. Док су на Западу отпочела принуђивања и прогони епископа због Атанасија, у Александрију је стигла царска наредба префекту града да до тада давану количину пшенице не даје више Атанасију него Аријанцима у Александрији. Све судије и јавни функционери имали су се одвојити од Атанасија и приступити Аријанцима. Настојало се да се народ одвоји од епископа верних Атанасију, па су примењивана и насиља и прогони верних, а од епископа је тражено да потпишу против Атанасија или ће иначе бити прогнани. Свако место и град у Египту и другде испунило се метежом и немирима, једино су јеретици били мирни (Истор. Аријан. 32—33). Насиље пак у самој Александрији није одмах предузимано, из страха од народне побуне, него се хтело да се Св. Атанасије ухвати жив и изведе изван града, а затим вероватно и да га га убију. Констанције зато шаље у Александрију двојицу нотарија, Диогена и Иларија, и још неке дворске чиновнике, и они, најпре сами а касније и преко војног заповедника Египта, војсковође Сиријана, саопште Атанасију да напусти град, 5. јануара 356. године. Архиепископ је на то тражио од војводе, или епарха Египта Максима, да му се покаже оригинал писмене заповести цареве, с обзиром на ранија фалсификована писма. То исто је захтевала и Црква Александријска, док је у међувремену већ била послана једна делегација императору. Сиријан се у почетку сагласио да сачека повратак те делегације, међутим ноћу између 8. и 9. фебруара 356 г. он са 5.000 војника опколи цркву Светог Теоне, у којој је Светитељ са народом служио тада свеноћно бденије. Проваливши врата, војници су са исуканим мачевима и оружјем нагннули у храм тражећи да ухвате Атанасија. „У том и таквом хаосу, описује те догађаје сам Св. Атанасије, ја сам сматрао за неумесно да напустим свој народ. Сматрао сам да је боље да останем с њим у тој опасности, и зато сам сео на свој престо, а Ђакону сам заповедио да гласно чита псалме, а народ одговараше: „јер је довека милост Његова“ (дакле полијелеј). Затим сам рекао да сви полако излазе из храма и одлазе кућама. Али када је војвода упао са војницима и опколио олтар и свештенство, да би нас ухватио, онда су присутни клирици и неки од народа повикали, и захтевали од мене да се удаљим из храма. Ја не хтедох да идем док сви други не изиђу, и зато сам устао и заповедио да се молитва продужи док сви не изађу. Боље је, говорио сам, да ја дођем у опасност, него да некоме од вас буде нанета нека повреда. Када пак већи део народа већ беше изашао, а остали још излажаху, тада присутни онде монаси и клирици попеше се к мени и повукоше и мене, и тако, истина ми је сведок, изиђосмо вођени Господом и не бисмо примећени од војника који хођаху по цркви и чуваху олтар. И удаљисмо се славећи веома самога Бога...” (Апол. бекства, 24; ср. Ап. Конст. 24—25; Истор. Ариј. 81; Созомен IV, 9; Теодорит II, 10—11).

Изишавши непримећено из цркве Александријски Светитељ је напустио тајно и свој град и отишао у пустињу монасима. Трећи

дан после тога, народ Александријски, веран Атанасију, написао је протест императору поводом насиља над њим и црквом и, наравно, над Атанасијем. У том протесту се детаљније описују сваковрсна насиља која су тада учињена и на крају се износи свенародна молба: „Нека се не покушава да се овде уведе неки други епископ. Јер до смрти стојимо желећи само чеснога Атанасија, којег нам је од почетка Бог дао по прејемству отаца наших” (Ист. Ариј. 81). Императоров одговор на то била је заповест да се Атанасије по сваку цену пронађе где се скрива, и у ту сврху је било чак наређено свој омладини Александријској да тражи бегунца. Шта више, Констанције је написао писмо чак и краљевима Етиопије Аизану и Сазану, својим вазалима, да одмах пошаљу епископа Аксомског Фрументија (то је Св. Фрументије, просветитељ Етиопије), који је био рукоположен од Атанасија, да се исти присаједини новом архиепископу, аријанцу Георгију, а такође и да Атанасија ако је тамо ухвате и пошаљу му (Ап. Конст. 30—31). У међувремену, у Александрији су биле конфисковане све цркве од православних, и уз разна насиља претражене све куће, вртови и гробови еда би се пронашао Атанасије! Народ, веран Атанасију, а поготову његови клирици, девственице и монаси, ако нису побегли, били су подвргнути свакојаким насиљима и приморавани да ступе у општење са Аријанцима. А било је чак и мртвих (ib. 27—28). Следеће године пре Пасхе (тј. 24. фебруара 357г.) у пратњи војске уведен је у Александријску Цркву аријански епископ Георгије из Кападокије, један малверзант од детињства, кога Св. Григорије Богослов приказује најцрњим бојама (Бес. 21, 15—21; ср. Созомен IV, 10; Ист. Ариј. 75). Насиља над православнима су настављена и њима су била забрањена богослужења, чак и на гробљу. Слична насиља била су спровођена и по градовима Египта и Либије, одакле су били прогнани многи епископи због верности Атанасију (њих више од 30), од којих су многи, будући већ стари, помрли у изгнанству. О свим овим и сличним насиљима опширно говори Св. Атанасије у својим *Апологијама*, које ће управо у ово време и написати (ср. и Теодорит II, 11).

Наиме, Светитељ се био повукао у пустињу код монаха (о чему сведоче Св. Григорије Богослов, *Лавсаик* Паладијев и списи Св. Атанасија), али је сигурно да је чешће мењао место боравка да не би био откривен и проказан (наравно, не од монаха, јер су они, по речима Григорија Богослова, „сматрали за највећу *философију* — тј. подвижништво — да положи животе своје за њега, и то им је било веће од свих постова и подвига”, Бес. 21, 20). Али, у пустињи овај велики борац није седео скрштених руку, него је и отуда развио своју богату црквену и богословску активност. Пре свега, писао је писма својим верницима и монасима и подржавао их да истрају у невољама и у одстојавању Православља, а затим је писао и својим епископима. Из овога времена (крајем 356. а пре 24. фебр. 357г.) потиче и његова *Енциклика Епископима Египта и Либије*, којом их Светитељ подржава да не потпишу аријанско исповедање вере које им је било предложено. У ово време написане су његове три *Апологије* у одбрану себе и вере. Од њих најпре треба споменути *Апологију цару Констанцију*, коју је Светитељ написао пошто није успео

да лично види цара и пред њим се оправда. Он је, наиме, био пошао к цару, али је на путу дознао о страшним прогонима епископа и на Западу и у Египту, као и то да му је глава била уцењена (Ап. Конст. 27—32; Теодорит, II, 11), па се зато вратио у пустињу одакле му и пише ову своју одбрану (за коју не знамо да ли је икада доспела цару у руке). После ове написао је и *Апологију о (свом) бекству*, у којој одговара на пребацивања Аријанаца зашто је „из страха бежао” из Цркве. Трећа и најопширнија *Апологија против Аријанаца* (II *Апологија*) писана је нешто раније, али је завршена негде у ово време. Истих година (357—8.) написао је и познату *Историју Аријанаца* упућену манасима, којој претходи једно *Писмо монасима* а за Историјом следи *Писмо Серапиону* о смрти Аријевој. Све ове списе великог борца за Православну веру његови верни монаси ширили су по хришћанском свету, а њему доносили вести и новости у пустињу.

Свети Атанасије није сво време остајао у пустињи, него је чак и у Александрију долазио, а касније и у друга места на Истоку. (У Александрији је боравио и неки дужи период у време када је побуњени народ био прогнао из града узурпатора Георгија (2. октобра 358. г.). Било је ово треће изгнанство Св. Атанасија за Православље и Свету Тројицу.

(наставиће се)

SUMMARY

Hieromonk Athanasiye Yevtich

ST. ATHANASIUS THE GREAT AND THE COUNCIL OF ALEXANDRIA IN 362

Having presented a Serbian translation of the resolutions of the Council of Alexandria of 362 A. D. (*Tomos ad Antiochenos*), the author, before commenting on the same, reviews the life and work of St. Athanasius in the context of the ecclesiastical-theological events during the period between the First Ecumenical Council and the year 362.

Besides objectively presenting the events, the article attempts to grasp and precisely evaluate the post-Nicean theological trends in the East, avoiding the usual stereotypes of most Western historians, to whom the whole East was simply »Arian« or »semi-Arian«. It seeks to fully clarify the reasons of Eastern opposition towards the Niceans and the Nicean term »homoousios«. All the complexities of the Eastern bishops' fight not only against Nicea, but also against Arianism and Sabelianism, are shown. The complexities of this dispute of Eastern theology were not understood in the West, and that was the reason they gave support to the Sabelianizing Marcel of Ancyra. The greatness of St. Athanasius was in that he was the first to find understanding for the East, even though it had persecuted him so much, and was the first to extend his hand to the healthiest group of Eastern bishops centered around Basil of Ancyra and St. Meletius of Antioch.

The article contains a short analysis of Eastern creeds (from the II of Antioch to the V of Syrmium) and particularly analyzes the homoiousian theology and its attempts to remain faithful to the healthiest tradition of Eastern Trinitarian theology.